

Vinicije B. LUPIS

**PRILOG POZNAVANJU ARHITEKTURE
JUGOISTOČNE HERCEGOVINE KRAJEM XIX.
I POČETKOM XX. STOLJEĆA**

Autor na osnovi arhivske građe Tehničkog odjela Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku sagledava građevnu aktivnost razdoblja kraja XIX. i prve polovice XX. stoljeća jugoistočne Hercegovine. Brojne javne zgrade, crkve, vojarne oružničke postaje, ceste i mostovi otkrivaju zaboravljena imena austro-ugarskih arhitekata i inženjera koji su ovim prostorima dali prepoznatljiv pečat. Neostilske zgrade suda i trgovačke škole u Trebinju vrijedan su doprinos eklekticističkoj arhitekturi kraja XIX. stoljeća, kao i upravna zgrada u Gacku. Proces obnove brojnih crkava, poput gradnja nove katedrale u Trebinju 1884. godine, ilustriran je projektom gradnje nove katoličke crkve u Ravnom po nacrtu arhitekta Valente. Cestogradnja i mostogradnja uz kartografiju samo su neke od djelatnosti građevnih ureda koji su ostavili civilizacijski i svekoliki uljudbeni pečat na rubnom hrvatskom etničkom prostoru.

Dolaskom u sastav Austro-Ugarske Monarhije jugoistočne Hercegovine, poslije okupacije 1878. godine i aneksije 1908. godine stubokom se izmijenio cjelokupni život i potrebe stanovništva. Stanje *Provizorija* koje je bilo u prvim godinama okupacije Bosne i Hercegovine konačno je 1882. godine bilo zamijenjeno redovitom okupacijskom vlasti. U Bosni i Hercegovini je upravljala Zemaljska vlada sa sjedištem u Sarajevu, a cijelo područje je bilo

podijeljeno na šest okružja. Teritorij Kotara Trebinje pripadao je Mostarskom okrugu, a dijelio se na 25 općina i općinu grada Trebinja. Nositelj političke vlasti bio je Kotarski ured u Trebinju i dvije kotarske podružnice u Grabu i Korjeniću (Orahovac), a kasnije je osnovana i kotarska podružnica u Sutorini.¹ Izvršena je nagla modernizacija, koju je pratila izgradnja puteva, željezničkih pruga, zgrada sudova, škola, gimnazija i općinskih uprava. U Trebinju djeluje i Građevni ured (*Ku K. Genie Direction in Trebinje*) koji je trebao uz pomoć središnjih građevnih ureda u Mostaru i Sarajevu riješiti brojne regulacijske i urbanističke probleme zaostale zemlje. U tom se razdoblju susrećemo s brojnim imenima ljudi koji su kao projektanti i građevinski inženjeri pridonijeli modernizaciji. O ovim zanimljivim osobama znamo vrlo malo, a na osnovi njihovih projekata i spomenika jednog novog vremena znamo da su bili školovani na najprestižnijim građevinskim školama Austro-Ugarske Monarhije. Tijekom ovog razdoblja školuju se i projektiraju prve generacije hrvatskih arhitekata, kao Josip Vancas, Ćiril Iveković i inženjer Valenta. Jugoistočna Hercegovina kao rubni hrvatski etnički prostor bit će i u ovom segmentu nacionalne baštine potvrđena. Blizina Dubrovnika i Kotara, gdje su djelovali građevni civilni i vojni uredi, osjetit će se poglavito kod projektiranja vojne infrastrukture s brojnim imenima školovanih hrvatskih inženjera i arhitekata u sastavu Centralnog vojnog građevnog ureda u Zadru.

Urbanistički problemi bili su osnovni zadaci novih austrijskih vlasti u uređenju malenih gradića, koji dobivaju upravnu i vojnu funkciju rubnih gradova Monarhije. Bilo je potrebno što prije izgraditi blokove zgrada za smještaj činovništva, vojnih časnika i njihovih obitelji uz vojarne i upravne zgrade i crkve. Na regulacijskom planu Trebinja pred Prvi svjetski rat južno od ove već urbanistički artikulirane zapadne gradske zone projektiraju se južni gradski blokovi i gradski perivoj u nastavku gradskog trgovišta na *Jelisavinom trgu*. Urbanizacija i arhitektonska regulacija imala je za cilj da središnji Stari grad uzme kao svoje središte, objedinjavajući u jednu cjelinu i novoprojektirani dio grada preko Trebišnjice s dva mosta.² Godine 1912. izvršena je regulacija prilaza mostu sa željezničke postaje (*SKIZZE ÜBER DIE PROJEKTIRTE ZUFAHRTSTRASSE ZUM BAHNHOF*

¹ Vlado Smoljan, *Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine*, Knj. 1., Gospodarska komora HRHB, Mostar 1997., str. 179.; Marijan Sivrić, *Pregled razvoja radničkog pokreta u Trebinju do 1941. godine*, Trebinje 1969., str. 9 - 10.

² Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), Vinicije B. Lupis, Sumarni inventar zbirke nacrtu, Dubrovnik 1998., XXV/50 - 15 (Regulacijski plan Trebinja)

³ DAD V. B. Lupis, o.c., III/18 i III/19.

TREBINJE) preko zemljišta Andrije Selaka.³ Sjeverno od sudske zgrade protezala se Careva ulica s kompleksom vojarni 15. *Korpusa* izgrađenih po sustavu vojnog logora.⁴ U prvom planu Trebinja iz travnja 1889. godine zanimljivo je vidjeti na koji način su austrijske vlasti osmislile zapadni - novi dio grada s zrakasto postavljenim ulicama i parkovima, za razliku od već navedene regulacije dvadeset godina kasnije, kada se pristupa više blokovskom načelu planiranja.⁵

Trebinje kao upravno središte Kotara Trebinje dobiva 1908. godine zgradu Kotarskog suda i evidencije katastra. U novoprojektiranom dijelu gradića na zemljištu Luke i Save Petkovića u ožujku 1908. godine projektira se izgradnja zgrade suda, katastra i sudskog zatvora.⁶ U istoj ulici bile su već izgrađene zgrade osnovne škole i pošte, a smještene blizu tržnice. Jednokatna zgrada smirenih linija sa šest prozorskih osi u prizemlju imala je središnji naglasak s portalom u sredini, nad kojim se dizao prozorski otvor uokviren polupilastrima i raščlanjenim krovnim prozorom. Na fasadi kataritam pet prozora izmjenjivao se sa stiliziranim secesijskim izduženim ukrasima.⁷ Bunjato prizemlja s naglašenom rustičnošću razigrao je fasadu, na kojoj se miješaju neorenesansni još nazočni utjecaji i secesijski dekorativni fasadni elementi, koji su posve prevladali u unutaršnjem uređenju zgrade suda. U Sarajevskoj Građevnoj direkciji i Mostaru projektirana je unutrašnjost po načelima praktičnog djelovanja. Ulaz u atrij zgrade vodi ka središnjem stepeništu, nasuprot kojeg se nalaze dvije velike prostorije katastra i zemljišno - knjižnog ureda, te po još dvije manje prostorije. Katni prostor raščlanjen je s nizom od šest prostorija koje se polukružno nižu uokolo stepeništa, najreprezentativnijeg dijela zgrade. U začelju zgrade izgrađena je skromnija zgrada ženskog i muškog zatvora. Arhitekt Benc projektirao je pristup zgradi Suda na uobičajeni način otvaranja stepeništa uokvirenog s četiri cilindrična postamenta koji su trebali naglasiti važnost ulaza u državnu zgradu.⁸ Projekt izgradnje uključivao je i cjelovito projektiranje svih elemenata opreme od namještaja i drvenarije, izvedene posve u secesijskom stilu s izduženim formama stiliziranog biljnog ornamenta. Konačno zgradu

⁴ DAD, V. B. Lupis, o.c., III/9., III/1., III/10.

⁵ DAD, V. B. Lupis, o.c., III/5

⁶ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXV/50 - 2.

⁷ DAD, V.B. Lupis, o.c., XXV/50 - 41. (pogled i presjek fasade)

⁸ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXV/50 - 7.

Suda dovršava arhitekt Josip Vancaš koji je svojim funkcionalnim projektima zaslužan za oblikovanje brojnih urbanih struktura u Hercegovini i Bosni, kao i mnogih sakralnih građevina.⁹

Građevna direkcija u Sarajevu je tijekom svibnja i kolovoza 1893. godine projektirala Trgovačku školu u Trebinju, kao neorenesansnu katnicu.¹⁰ Visoko prizemlje je raščlanjeno bunjatom, a na fasadnom dijelu dominira središnji rizalit s portalom, koji je razrađen u dvije varijante. Po verziji iz mjeseca svibnja 1893. godine, radi se o lučno svedenu portalu sa segmentnim lukom, nad kojim se diže neorenesansna trifora i dvije bočne prozorske osi i istaknuti krovni vijenac. U razradi nacrtu Trgovačke škole iz kolovoza iste godine glavni portal je obrubljen parom toskanskih stupova s ravnom trabeacijom, koja se ritmički vrlo dobro uklopila s neorenesansnom biforom nad portalom nad kojim se krovni vijenac raščlanio frizom neorenesansnih denta. Unutrašnjost škole je funkcionala, u prizemnom dijelu su laboratoriji, zbornica, a na katu su učionice osvijetljene s devet prozorskih osi na začelju i po četiri bočno.

Uvođenjem sustava osnovnoškolskog obrazovanja grade se brojne osnovne škole i stanovi učitelja u manjim mjestima, a taj proces se nastavlja i poslije propasti Austro-Ugarske Monarhije. Tako arhitekt Valenta iz Tehničkog odjeljka u Dubrovniku projektira osnovnu školu u Tulima,¹¹ te 1932. godine u Dražin Dolu,¹² 1934. Mrkonjićima¹³ kao iste godine u Zvijerini,¹⁴ a 2. X. 1933. godine u Vranjskoj.¹⁵ Arhitekt Valenta vršio je adaptacije na zgradi Gimnazije u Trebinju 1937. godine, a vjerojatno adaptaciju zgrade Sreskog načelštva u Trebinju.¹⁶ Najzanimljiviji je projekt iz ove skupine osnovne škole u Divinu, koju je projektirao arhitekt Valenta 1935. godine.¹⁷ Arhitekt Valenta kao ravnatelj Tehničkog odjeljka u Dubrovniku ovjeravao je nacрте kao Slava Škundrića za gradnju zgrade Nadzorništva puteva u Trebinju 1932. godine.¹⁸

⁹ Josip Vancaš, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, Zagreb 1996., str. 400/401.; Snježana Mutapčić, *Sarajevske crkve kroz povijest umjetnosti*, *Hrvatska misao* 11/12, Sarajevo 1999., str. 137.; Stanko Piplović, *Veze Bosne i Hercegovine s Hrvatskom u arhitekturi 19. stoljeća*, *Napredak - hrvatski narodni kalendar* za 1994., Sarajevo 1993., str. 219 - 220.

¹⁰ DAD, Nesređeni spisi Tehničkog odjela Dubrovnik (dalje T.O. Dubrovnik), god. 1893.

¹¹ DAD, V.B. Lupis, o.c., XX/23.

¹² DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/12 1-6

¹³ DAD, T.O. Dubrovnik, nesređeni spisi

¹⁴ DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/9

¹⁵ DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/8

¹⁶ DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/26, XX/15 1 - 2

¹⁷ DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/6 1 - 11

¹⁸ DAD, T.O. Dubrovnik, nesređeni spisi

U rujnu mjesecu 1935. godine projektirana je Muška zanatska škola u Trebinju. Zgrada jednokatne škole bila je raščlanjena s dva bočna rizalita s po dvije prozorske osi i središnjim istaknutim rizalitom nad kojim se diže zabat s kružnim prozorom. Bočno od središnjeg dijela su po tri prozorske osi. Harmonični raspored u osnovi tradicionalističke forme s nazočnim u tragovima secesijske forme u oblikovanju prozora i zidnih ploha je primjer tipične funkcionalne arhitekture međuraća koja se rijetko odmiče od prokušanih formi.¹⁹ Bočno zgrada je rastvorena samo s jednom prozorskom osi na katu i prizemlju koji osvjetljaju školske hodnike na katu i prizemlju.

Za razliku od zaista upečatljivih javnih građevina izgrađenih najvećim dijelom u neostilovima, vojarne su gotovo isključivo građene kao funkcionalne građevine bez ikakvih stilskih ukrasa i odlika. U Građevnom uredu u Trebinju 13. prosinca 1894. godine inženjeri Mraka i Prelogović projektirali su oružničku postaju u Klobuku na Ušću.²⁰ Radilo se o jednostavnoj katnici okruženoj zidom s pomoćnom prostorijom. Po istom načelu utilitarnosti arhitekture inženjer Knežić je u Građevnom uredu u Mostaru 23. veljače 1910. godine projektirao oružničku postaju u Dubočanima. Oružničku postaju u Vračevićima projektirao je u Mostaru tijekom studenog 1894. godine inženjer Lerch, a projekt ovjerio ravnatelj Građevnog ureda Stix.²¹ Oružničku postaju u Golobrdju projektirao je inženjer Hranka u lipnju 1899. godine, a Centralni građevni ured u Sarajevu projekt je odobrio u siječnju 1899. godine.²² Najzanimljiviji nacrt oružničke postaje je postaja Ljubinje, nenadneven, a smješten uz duhansku postaju na cesti za Stolac. Pročelni dio jednokatne postaje s četiri prozorske osi zanimljivo je artikuliran u katnom dijelu, lomljenjem krovnog vijenca s prozorskim otvorima, razigravajući ritam zidne plohe. Radi se o kvalitetnom nacrtu koji odstupa od uobičajene sheme jednoobraznosti i uporabe reduciranih elemenata neostila ili pak secesije, već se radi o svojevrsnom modernizmu. Vojarne i snažni vojni garnizoni nametnuli su se kao bitan čimbenik urbanizacije istočnohercegovačkih gradića Bileće, Ljubinja, Trebinja i Gacka. Velika vojarna u Bileći dobila je naziv *Neu Bileca* - Nova Bileća.²³ Na prilazu Ljubinju izgrađena je vojarna, koja je po smještajnom nacrtu iz lipnja 1894. godine bila smještena na cesti

¹⁹ DAD, V. B. Lupis, o.c., XX/1 - 10.

²⁰ DAD, Nesređeni spisi T.O. Dubrovnik 1894.

²¹ DAD, Nesređeni spisi T.O. Dubrovnik 1894.

²² DAD, Nesređeni spisi T. O. Dubrovnik 1894.

²³ DAD, V. B. Lupis, o.c., III/6 i III/7.

za Trebinje, blizu duhanske postaje.²⁴ Svakako je projektna dokumentacija vojarne u Gacku najpotpunija, gdje je živom građevnom aktivnosti ostvaren veliki vojni i upravni kompleks. Na nacrtu inženjera W. Krivaneka iz prosinca 1897. godine predložen je perivoj uz Kotarsku upravnu zgradu u Gacku.²⁵ U središtu je kružna fontana s geometrijski ravnovjesnim puteljima što vode do zrakastog središta perivoja južno i sjeverno do šesterostrane vrtne kućice. Začelje perivoja je bilo podijeljeno u devet polja s pravilno raspoređenim lijevama, vjerojatno predviđenim za uzgoj povrtnica i voćki. Na glavnoj upravnoj zgradi smještenoj na glavnoj cesti u ožujku 1910. projektira se vrtna ograda.²⁶ Radi se o vrijednom historicističkom hortikulturnom pothvatu, upotpunjenom svom popratnom opremom perivoja, tijekom dvadesetak godina. U Mostaru tijekom ožujka 1904. godine inženjer Knežić projektirao je upravnu zgradu u Gacku kao jednokatnicu sa sedam prozorskih osiju i prizemnim dijelom prekrivenih bunjatom. Radi se o jednostavnom projektu, koji će u verziji iz lipnja 1912. godine od istog autora dobiti secesijske štuko - ukrase uz gornji dio prozorskih otvora.²⁷ Inženjer Hugo Jedlička u studenom 1886. godine projektirao je Okružni zatvor, inženjer Rudolf Konrád prvog ožujka 1910. godine u Mostaru je projektirao kompleks kotarske upravne zgrade, četiri godine ranije u mostarskom građevnom uredu se projektirala jedna jednokatna inačica upravne zgrade u Gacku. Visoko prizemlje je rastvoreno s osam prozorskih otvora i bunjatom, a u središtu je naglašeni portal. Kat ponavlja devet prozorskih otvora s klupicama iznad ukrasnog vijenca. Jedini ukras zgrade je krovni sat sa secesijskim ukrasom bočno, naglašavajući važnost zgrade.²⁸ Detaljnost projektiranja i najsitnijeg dijela opreme novih zgrada očituje se u nacrtima nosača zastave od kovanog željeza, kojeg je projektirao inženjer J. Freurl u listopadu 1913. godine u Mostaru ili vratnica zatvora i ureda.²⁹

Vodila se pažnja i o starim spomenicima, tako da je napravljena detaljna dokumentacija i snimka Arslanagića mosta, gdje se od godine 1888. ustrojila vodomjerna služba u sastavu *K. und K. Cordon - Stations - Comando* u

²⁴ DAD, V. B. Lupis, o.c., II/11 1 - 2

²⁵ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi

²⁶ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi

²⁷ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi - Bezirksamt und Arrestgebäude in Gacko

²⁸ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi - Projekt für ein Amtsgebäude in Gacko

²⁹ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi, Bezirksamt und Arrestgebäude in Gacko Umbauprojekt Fahnenhalter.

Trebinju.³⁰ Inženjer Niedzielski u veljači 1894. godine izradio je projekt adaptacije stare kule u Ljubinju za mekteb, poštujući maksimalno zidove stare kule.³¹

Temelj modernizacije bile su suvremene komunikacije koje se intenzivno grade tijekom cijelog austrijskog razdoblja. Detalji željezničke postaje u Trebinju rade se 1912. godine, kao i kolni put Stolac - Bileća.³² Zanimljiv je primjer projektiranja ceste Bjeljani - Fatnica inženjera Huga Jedličke 7. kolovoza 1884. godine u Bileći, gdje je izvedbena dokumentacija detaljno provedena s presjecima profila ceste.³³ Tijekom siječnja 1913. godine projektirana je cesta Trebinje - Tuli (Grab), iste godine kada inženjer Wolf projektira kolnu ulicu od željezničkog kolodvora u Trebinju do Polica.³⁴ Provedbeni projekt ceste Trebinje - Police je projektirao inženjer K. Klička 1. rujna 1914. godine u Trebinju.³⁵ Inženjer Jedlička 1904. godine izradio je projektnu dokumentaciju s troškovnicima za novogradnju ceste Galić Han - Dužice - Prispa kod Širokog Brijega, a u kolovozu 1910. godine projekt ceste Ravno - Ljubinje.³⁶ U svibnju 1915. godine projektira se vodovod za vojarnu kraj Merčepa u Bileći.³⁷ Građevni uredi u Mostaru i Sarajevu kao i područni bili su zaokupljeni također izradom suvremenih zemljovida i katastarskih premjera, a ovi uredi su vrlo često bili tehnička ispomoć specijaliziranim ekipama. Tako tom vremenu dugujemo zemljovid kotara Stolac i Trebinje, kao i detaljne zemljovide Čapljine, Trebinja, Stoca i ostalih gradića u Hercegovini.

Unutar Zemaljskog građevnog ureda u Sarajevu postojao je poseban ured za vode (WASSERBAU DEPARTEMENT) koji je radio na reguliranju vodotoka, melioraciji, pa je tako taj ured izradio 1898. godine cjelovitu

³⁰ DAD, T. O., *Vodovodna stanica Arslanagića most u rijeci Trebišnjici - izvještaji mjesečni od god. 1888. - god. 1924.*, br. svežnja 97.

³¹ DAD, T.O. Dubrovnik, *Adaptierung des alten Turmes zu einem Maktebgebäude in Ljubinje*, masstab 1: 100, Mostar im Februar 1894.

³² DAD, V. B. Lupis, o.c., III/21 i 20.

³³ DAD, Nesređeni spisi T.O. Dubrovnik

³⁴ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi

³⁵ DAD, T. O. Dubrovnik, nesređeni spisi

³⁶ DAD, T. O., Dubrovnik, nesređeni spisi

³⁷ DAD, V. B. Lupis, o.c., III/2 1 - 7

dokumentaciju Fatničkog polja i rječice "Rijeke" s grafičkim presjekom Bilećkog - Fatničkog i Gackog polja, raščlambom ponora na Fatničkom polju zbog provođenja melioracije i geoloških slojeva područja.³⁸

Inženjer Hugo Jedlička 7. kolovoza 1884. godine u Bileći projektira na Neretvi cestovni drveni most Tasovčići - Čapljina, koji je odobren od Građevinskog odjela Zemaljske vlade u Sarajevu (BAUDEPARTEMENT DER LANDES - RECIERUNG FÜR BOSNIEN UND HERCEGOVINA SARAJEVO).³⁹ Mostovni ured Građevinskog odjela Zemaljske vlade u Sarajevu u veljači 1892. godine projektirao je cestovni željezni most duljine 46,8 metara na cesti Tasovčići - Čapljina.⁴⁰ Gradnju mosta pratila je i regulacija riječnog korita, gradnja nasipa i sustavno praćenje vodostaja rijeke Neretve, o čemu postoji bogata dokumentacije sve do 1911. godine, jer austrijski inženjeri su pristupali poslu vrlo ozbiljno i održavali građevinu više godina i tek tada okončavali građevinski pothvat sukladno zakonu o gradnji.⁴¹

U međuratnom razdoblju grade se brojne telefonske linije, tako se projektira linija Trebinje - Bileća, a sačuvana je dokumentacija iz rujna mjesca 1938. godine uređenja pošta u Nevesinju u kući Bovan.⁴² Također se grade i obnavljaju i brojne nadzorničke kuće, kao na primjer u Trebižatu tijekom jeseni 1930. godine.⁴³ Modernizacija je donijela nove potrebe u projektiranju, tako tehnička poslovica Georg Korte iz Zagreba 22. XII. 1931. godine projektira motorni mlin s dva para mlinskih kamenova, pokretanih Deutz - Diesel motorom od 24 konjske snage tipa MJH 332, za Pera Žarka u Ravnome.⁴⁴

³⁸ DAD, Posebne pozicije, *Graphische Darstellung der Detail Studien über die Inündatio.ii Wasserabflüssverhältnisse im Fatniököpolje*.

³⁹ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXVI/29 - 1.

⁴⁰ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXVI/29 - 2.

⁴¹ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXVI/29 - 3, XXVI/29 - 4.

⁴² DAD, T. O., Dubrovnik, nesređeni spisi.

⁴³ DAD, T. O., Dubrovnik, *Opravka nadzorničke kuće u Trebižatu, partija 73 pod 4., banov. budž. 1931. 32, predrač. suma 10 865. 37.*

⁴⁴ DAD, T. O., Dubrovnik, *Nacrt motornog mlina s dva para kamena od 38 cola sa Deutz - Dieselmotorom od 24 k.s. tipa MJH 332, za gosp. Pera Žarka, Ravno (Popovo Polje), Zetska banovina, Zagreb 22. XII. 1931., br. 1209.*

Arhitekt Valenta iz Tehničkog odjela u Dubrovniku projektira preuređenje nove katoličke crkve u Ravnu, pripadajućem Srezu Ljubinskom. Stara župna crkva Porođenja Blažene Djevice Marije bila je sagrađena 1579. godine⁴⁵ i posvećena od stonskog biskupa Bonifacija Drkolice, više puta je bila pregrađivana, a posljednji put 1868. godine.⁴⁶ Crkva je projektirana na zasadama simplificirane neostilske arhitekture Ćirila Ivekovića. Skromnost u oblikovanju, ali čitljivost i funkcionalnost sa svim bitnim elementima sakralne arhitekture.⁴⁷ Lučno svedeni portal ispod preslice za zvona jedini su ukras fasade crkve uz prozorsku rozetu. Obnova, a znatno više gradnja novih crkava, bit će tema jedne posebne rasprave. Područje Trebinjske biskupije, koje je dolaskom u sastav Austro-Ugarske Monarhije i gradnjom kokatedrale Male Gospe u Trebinju 1884. godine vraćeno u mirnodopske uvjete trebalo se praktički dizati iz pepela i obnavljati i graditi crkve. Ovaj dio hrvatske nacionalne baštine zahtijeva posebnu pozornost uz istraživanje profane arhitekture na ovom području. Kao zanimljivost treba spomenuti i gradnju i projektiranje koje su vršili građevni uredi i u Bosni. Tako je sačuvan nacrt stambene kuće kod pilane na potoku Semešnica kod Donjeg Vakufa (Uskoplje) - vlasništvo Gjura Neuchenbauera iz Sarajeva iz ožujka 1920. godine u arhivu Tehničkog odjela u Dubrovniku.⁴⁸

Samim sažetim pregledom sačuvane arhivske građe koja govori o zaista živoj građevnoj djelatnosti, koja seže od gradnje prometnica, mostova, javnih i privatnih zgrada pa sve do urbanizma i hortikulturnih rješenja, možemo danas dobiti grubu sliku o tom vremenu. Daljnja istraživanja omogućit će bolje sagledavanje procesa modernizacije i vraćanja u kulturne tijekove iz kojih je ovaj kraj bio istrgnut više od četiri stoljeća.

⁴⁵ Bazilije Pandžić, *De diocesi tribuniensi et mercanensi*, Romae 1959., str. 35.

⁴⁶ *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb 1975., str. 401.

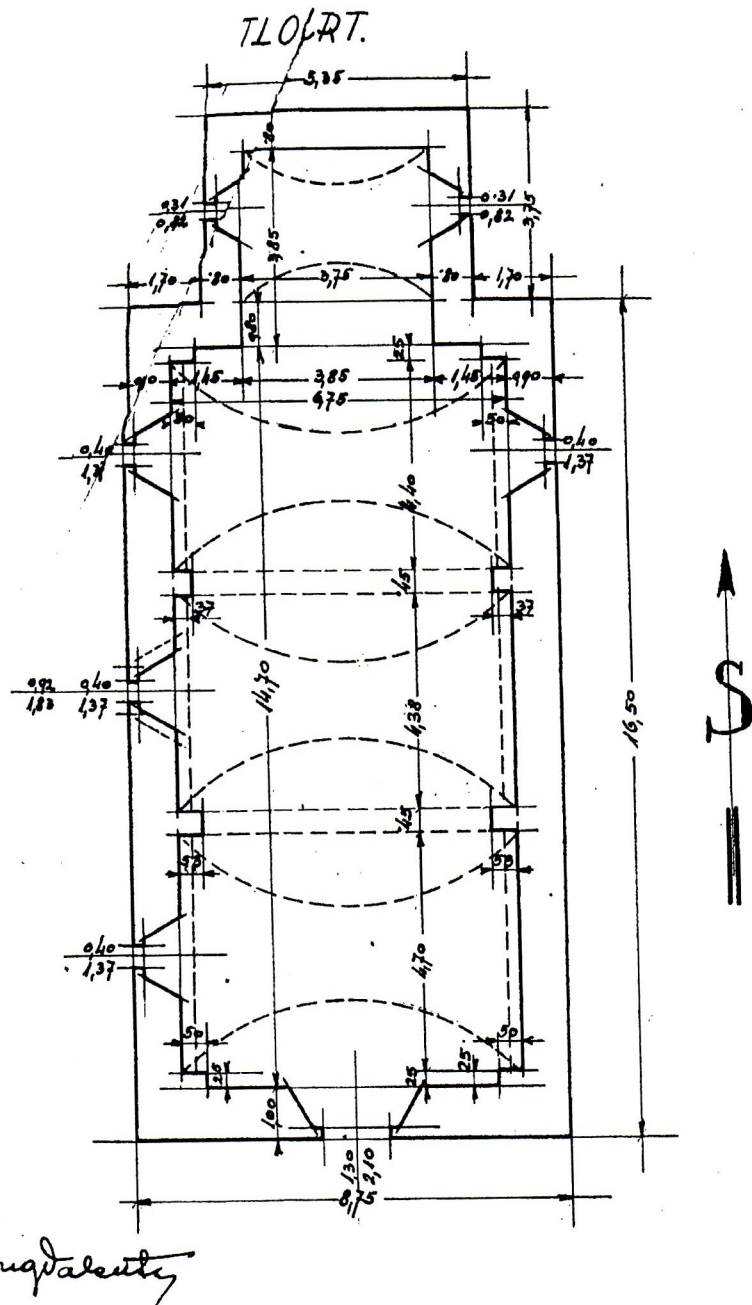
⁴⁷ DAD, V. B. Lupis, o.c., XII/64.

⁴⁸ DAD, V. B. Lupis, o.c., XXI/21 1 - 2.

**Beitrag zur Kenntnis der Architektur der südöstlichen Herzegowina
vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts**

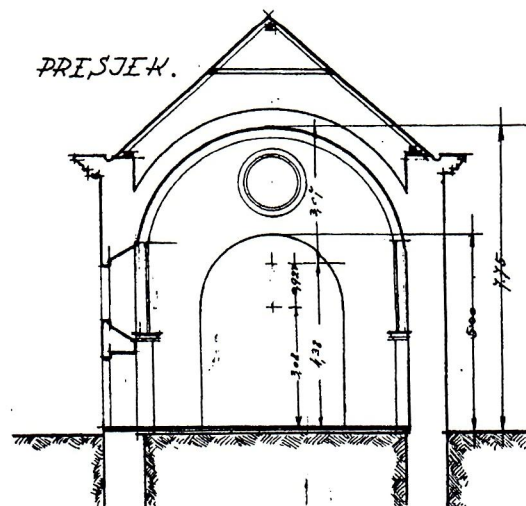
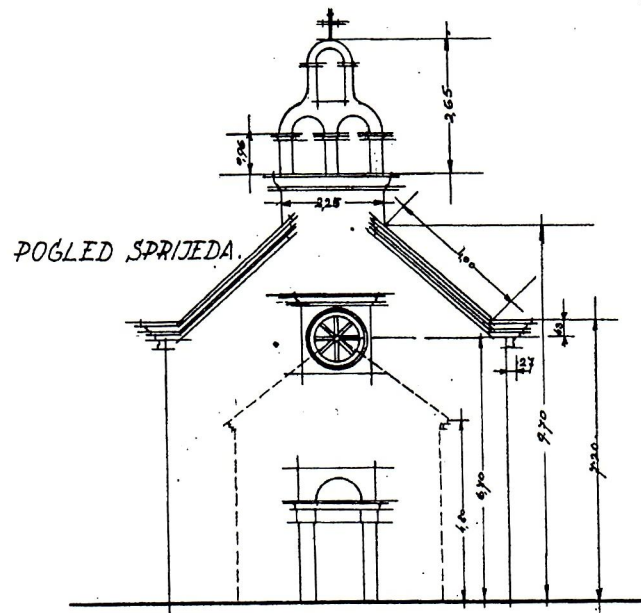
Zusammenfassung

Aufgrund Archivalien aus der *Technischen Abteilung der Bezirksbehörde* in Dubrovnik nimmt der Verfasser die Bautätigkeit in der Zeit vom Ende des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Südosten der Herzegowina wahr. Er bearbeitet zahlreiche öffentliche Gebäuden, Kirchen, Brücken, und ruft vergessene Namen der österreichisch-ungarischen Architekten und Ingenieure, die jahrzehntelang in diesen Gegenden tätig waren, in Erinnerung. Die im Neostil erbauten Gebäuden des Gerichtshofes und der Handelsschule in Trebinje sind ein wertvoller Beitrag zur eklektizistischen Architektur vom Ende des 19. Jahrhunderts, die die ersten sezessionistischen Infiltrationen aufweist, besonders in späteren Interventionen bei der Vollendung von Details und Innenausstattung. Der Wiederaufbau und Bau von katholischen Kirchen wie der Kokathedrale der Kleinen Jungfrau in Trebinje aus dem Jahre 1884 wurde in diesem Beitrag durch die Baupläne der Kirche in Ravno des Ingenieurs Valenta illustriert. Der Straßen- und Brückenbau sowie die Kartographie waren nur einige der Tätigkeiten der Bauämter, die diesem kroatischen Randgebiet eine Zivilisations- und Kulturprägung gaben.

Arhitekt Valenta, Projekt župne crkve u Ravnom

XU 64

Arhitekt Valenta, Projekt župne crkve u Ravnom